

v průběhu času s velkým počtem momentálních vnějších souvislostí. Tento kontext a tato interakce hrají velmi významnou roli při určování toho, kdo jsme a jak se vnímáme. Až doposud byla mysl dospělého jedince výsledkem dialogu mezi životním prostředím a vlastním já, přičemž tento dialog bral v úvahu pauzy, sebereflexi a pomalý, ale jistý vývoj robustního vnitřního vyprávění. Naproti tomu nepolevující prostředí sociálních sítí představuje přesný opak: možný vývoj, kdy robustní vnitřní vědomí vlastní identity nahrazuje identita, která je budovaná a poháněná zvnějšku. A jelikož by taková identita byla silně závislá na reakcích druhých, vrátila by nám nejistotu a křehkost nevyrovnaného, teprve rodičího se jáství dítěte.

Až doposud byl probíhající dialog mezi jednotlivcem a životním prostředím příznivě nakloněný internalizovanému, osobnímu životnímu příběhu a vnitřní kritice, které se dle mého přesvědčení v podstatě rovnají tomu, co nazýváme identitou. Jak jsme právě viděli, samotná bazální potřeba sdílet tento příběh s ostatními lidmi byla tradičně kompenzována biologicky danými omezeními interakce tváří v tvář, díky kterým se přátelství vytvářelo pozvolna a navíc velmi selektivním způsobem. Sociální média nicméně tato evoluční opatření odstraňují a šlapou na plyn nespoutanému sebeodhalování v situaci, kdy chybí obvyklé brzdy používané v normální mezilidské zpětné vazbě. Takže místo malého okruhu přátel je naše já nyní předkládáno velmi početnému publiku – a stejně jako všechna veřejná vystoupení je podrobena nekonečné kontrole a kritice. Jak se bude této přespříliš sebestředné, a přesto křehké identitě dařit v mezilidské komunikaci a vztazích?

11.

SOCIÁLNÍ SÍŤE A VZTAHY

Dokonce již starověké Řecko upřednostňovalo osobní interakci tváří v tvář před pouhými slovy na papíře. Sokrates tehdy varoval: „Každé slovo, je-li jednou napsáno, je přetřásáno jak těmi, kteří jej chápou, tak těmi, kteří o něj nejeví sebemenší zájem.“¹ Dnes počítače nabízejí v nebývalém měřítku příležitost upustit od mezilidské interakce, s čímž samozřejmě souvisí i plošné snížení rizika ostudy a rozpaků v sociální interakci. Nikdo vás neuvidí červenat se, neuslyší váš pisklavý hlas ani neucítí vaše vlhké dlaně. Na druhou stranu však ani vy nebudete moci registrovat tyto mimořádně důležité signály, které naznačují, jak by mohla druhá osoba reagovat.

V roce 2012 vydal britský kontrolní orgán pro rozhlasové a televizní vysílání Ofcom svoji devátou výroční zprávu o stavu telekomunikačního trhu *Communications Market Report*. Ředitel výzkumu Ofcomu James Thickett si tehdy intenzivně uvědomoval význam meziročního jednoprocentního poklesu v počtu mobilních hovorů, který tato zpráva konstatovala, s tím, že počet uskutečněných hovorů z pevné sítě se snížil o 10 procent. Na závěr uvedl:

Během pouhých několika málo let nové technologie zásadně změ-
nily způsob naší komunikace. Komunikace tváří v tvář nebo po

telefonu již nejsou nejběžnějšími způsoby, jakými spolu hovoříme. Na jejich místo se dostávají novější formy komunikace, které nevyžadují, abychom spolu reálně hovořili, a to zejména mezi mladšími věkovými skupinami. Spolu s tím, jak se budeme díky technologickému pokroku posouvat dále do digitálního věku, bude tento trend i nadále sílit.²

Ofcom uvedl, že člověk dnes rozešle v průměru padesát textů týdně.³ Šokujících 96 procent mladých lidí ve věku šestnácti až čtyřiaadvaceti let komunikuje každý den se svými přáteli a rodinou pomocí rychlých zpráv – prostřednictvím e-mailu, textových zpráv nebo sociálních sítí. Zároveň došlo k odpovídajícímu úpadku popularity verbální komunikace po telefonu nebo osobní komunikace, kdy pouze 63 procent lidí hovoří denně se svými přáteli nebo rodinou osobně.⁴

Přestože digitální domorodci preferují komunikaci prostřednictvím textových (neorálních) zpráv nebo internetu, emocionální podpora, kterou tyto formy komunikace skýtají, se ukazuje jako značně slabá. Výzkumníci z University of Wisconsin-Madison si položili následující otázku: může útěchu zprostředkovat samotný obsah citově podpůrného rozhovoru mezi rodičem a teenagerem, nebo svou roli hraje také tón hlasu a fyzická přítomnost rodiče?⁵ V rámci experimentu dostala skupina teenagerů jistý stresující úkol, po kterém je měli jejich rodiče utěšovat po telefonu, osobně nebo prostřednictvím instant messagingu (internetová služba, umožňující svým uživatelům sledovat, kteří jejich přátelé jsou právě připojeni, a dle potřeby jim posílat zprávy, chatovat, přeposílat soubory mezi uživateli apod., pozn. překl.), přičemž jedna skupina s rodiči nenavázala kontakt žádný. Následně byly ve slinách měřeny hladiny kortizolu (marker stresu) a oxytocinu (indikuje utváření citového vztahu a duševní pohody). Teenageři, kteří se svými rodiči hovořili po telefonu nebo osobně, vykazovali podobná množství oxytocinu a podobně nízkou hladinu kortizolu, což svědčí o snížení stresu. Naopak ti, kteří se svými rodiči komunikovali prostřednictvím instant messagingu, nevykazovali oxytocin žádný a jejich hladina kortizolu ve slinách byla stejně vysoká jako u těch, kteří se svými rodiči nekomunikovali vůbec. Přestože tedy mladší generace favorizuje neorální

způsoby komunikace, zdá se, že pokud jde o poskytnutí emocionální podpory, zaslání zpráv je srovnatelné s úplnou absencí jakékoliv komunikace.

Do jaké míry není tento nárůst on-line komunikace pouhým symptomem, ale příčinou ovlivňující schopnost mladých lidí se socializovat a vcítit se do pocitů druhých během rozhovorů tváří v tvář, dosud nebylo empiricky stanoveno. Neochota navazovat lidský kontakt s jinými, zejména cizími lidmi může být produktem strachu z této nejzákladnější lidské vlohy, případně prostým nedostatkem praxe. Tak či onak, žádná z těchto možností nevěští pro společnost nic dobrého. Představte si, že byste nikdy příliš nepraktikovali komunikaci tváří v tvář, neboť jste od útlého věku byli s ostatními ve styku většinou prostřednictvím internetu. Místo řeči těla, tónu hlasu a fyzického kontaktu jsou dominantním prostředkem pro vyjádření slova. Řada lidí si dnes stěžuje, že si jejich slova při chatování prostřednictvím sociálních médií někdo špatně vyložil. Není divu. Jakkoliv můžeme o svých pocitech diskutovat, pouhá slova prostě nemohou nahradit upřímný výraz obličeje.

Ještě děsivější je však myšlenka, že skutečnou neverbální komunikaci může zničit paralelní kyberprostor, ve kterém lidé nebudou mít dostatečně nacvičený a vyzkoušený dovednosti mezilidské interakce; a nebudou-li vyzkoušené, je nepravděpodobné, že v nich budou jakkoliv dobří. Je tedy možné, že řada mladých lidí, kteří byli odchováni bezpečnější možností komunikace na síti, nebude raději vůbec riskovat pohled do očí, objetí nebo možnost, že jim o oktávu přeskočí hlas. To by zase mohlo znamenat, že on-line vztahy se skutečně velmi liší od těch skutečných. Profesionální zprostředkovatelka sňatků Alison Greenová zjistila, že při jednání s digitálními domorodci naráží na specifický problém: zdá se, že mají problém komunikovat tváří v tvář a že přesunuli navazování romantických vztahů na síť, kde se páry raději navzájem poznávají nejprve na dálku a v bezpečí svých chytrých telefonů.⁶

Zásadní otázkou zůstává, zda je třeba tento trend uvítat, či ne. Sherry Turkleová se domnívá, že Facebook nám dává „iluzi kamarádství bez požadavků přátelství“.⁷ V poměrně nedávné studii naopak Paul Howard-Jones dospěl k závěru, že celkově vzato může internet „posílit sebevědomí a sociální propojenost“.⁸ K podobnému závěru dospěla i Moira

Burkeová z Carnegie Mellon University, která po dobu dvou měsíců zkoumala přes tisíc anglicky mluvících dospělých uživatelů Facebooku z celého světa, kteří se do výzkumu přihlásili prostřednictvím inzerátu.⁹ Z výsledků vyplynulo, že díky přímé komunikaci Facebook usnadňuje sblížení a snižuje pocity osamělosti. Příznačné však je, že spolu s tím, jak uživatelé pasivně přijímali různé novinky, získávali pocit, že mají menší přístup k novým nápadům a myšlenkám, které ostatní vytvářejí. Nejzajímavější bylo, že osamělost uživatelé zažívali v přímém poměru k množství obsahu, který přijímali. Tato zjištění poukazují na možný zásadní rozdíl mezi aktivní podporou stávajících přátelství a pasivní spotřebou sociálních novinek druhých lidí. Zdá se, že příznivé závěry týkající se vztahů na sociálních sítích se vztahují pouze na uživatele, kteří komunikují s již existujícími přáteli. Ukazuje se tak, že používání internetu za účelem získání nových přátel má ve skutečnosti zcela odlišný výsledek. Dlouhodobá studie o vztahu mezi používáním počítače dospívajícími chlapci a dívkami a jejich přáteli a kvalitou přátelství odhaluje, že používání internetu za účelem získání nových přátel je nyní spojeno s nižší úrovní duševní pohody.¹⁰

Vědci, kteří zkoumali skupinu dětí předpubertálního a pubertálního věku, rovněž zjistili, že on-line komunikace pozitivně souvisí s mírou důvěrnosti v přátelství.¹¹ To jistě není žádné překvapení. Nicméně tento efekt se týkal pouze respondentů, kteří komunikovali on-line především s již existujícími přáteli, a ne těch, kteří komunikovali převážně s cizími lidmi. Právě sociálně úzkostliví respondenti vnímali internet jako cennější nástroj pro intimní sebeodhalení, přičemž tento způsob vnímání byl příčinou ještě intenzivnější on-line komunikace. Zdá se tedy, že sociální intimita v reálném světě a intimita na Facebooku nejsou ani zdaleka totéž – tento rozdíl potvrzuje i nedávné šetření.¹²

Tato zásadní disociace mezi počtem přátel z kyberprostoru a počtem přátel z reálného života je patrná i u starší generace. Studie tentokrát zkoumala vztah mezi používáním sociálních médií (instant messagingu a sociálních sítí), velikostí sítě a emocionální blízkostí u jedinců ve věku osmnáct až šedesát tři let.¹³ Asi nebude překvapením, že čas strávený užíváním sociálních médií souvisel s větším počtem on-line „přátel“ ze so-

ciálních sítí, *nesouvisel* však s větší sítí přátel z reálného světa ani s pocitem větší citové blízkosti se členy sítě. V čem by tedy obecně mohl být onen zásadní rozdíl mezi on-line socializací a situacemi v reálném světě? Jedna z odlišností by mohla souviset souviset s rozvojem mezilidských komunikačních dovedností, a tudíž i s empatií.

Schopnost zajímat se o emocionální zkušenosti druhých a sdílet je, je něco, co jasně odlišuje lidi od většiny ostatních zvířat.¹⁴ Studie zjistily, že empatické chování projevují dokonce i miminka a batolata. Jeden průzkum mezi třicet čtyři hodin starými dětmi ukázal, že i velmi malé děti pláčou v reakci na pláč jiného novorozence a že je tento pláč reakcí na vokální charakter pláče toho druhého. Děti slyšící pláč jiného novorozence plakaly podstatně častěji než ty, které pláči vystaveny nebyly nebo byly vystaveny pláči stejné intenzity, avšak od umělého modelu novorozence.¹⁵

Plně rozvinutá empatie však není nezbytně vlastností, s kterou bychom se už narodili. Bylo by těžké si představit, že by komplexní vlastnost typu empatie byla zcela produktem našich genů. Přestože práce Ariela Knafa a jeho týmu na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě dokazuje významnou roli genů – pro realizaci různorodých kognitivních rysů zdravého lidského mozku je vskutku naprosto zásadní celá řada genů –, skutečná schopnost vcítit se do pocitů jiných dozrává až během třetího desetiletí našeho života.¹⁶ Je tedy dostatek času na to, aby okolní prostředí a zkušenosti ze vztahů sehrály významnou roli při vytváření naší schopnosti empatie.

Pojem „emoční inteligence“ se již stal součástí běžného jazyka coby „souhrn schopností, způsobilostí, dovedností, případně sebevnímané schopnosti identifikovat, hodnotit a zvládat emoce vlastní, emoce druhých a emoce skupinové“.¹⁷ Zda je, nebo není emoční inteligence součástí obecnější inteligence nebo zda se od ní zcela liší, je zajímavá otázka – v tuto chvíli však není naší hlavní prioritou. Postačí konstatovat, že pokud se stejně jako samotná inteligence liší člověk od člověka, pak emoční inteligence nemůže být vlastností, která je ustanovena při narození. Jak je uvedeno v kapitole 4, průzkum mezi čtrnácti tisíci amerických vysokoškolařů naznačuje, že se intenzita empatie může snižovat.¹⁸ Přestože

tento ani žádný jiný průzkum nemohou rozkrýt příčinnou souvislost mezi stoupající popularitou sociálních sítí a poklesem empatie, ona poněkud děsivá korelace nepochybně stojí za úvahu.

Zvláště zajímavý přístup zvolil Miller McPherson, který porovnával představy o přátelství v roce 1985 s představami v roce 2004. McPhersonův tým zjistil, že v roce 2004 měli respondenti méně osob, se kterými si mohli skutečně promluvit, přičemž počet důvěrných přátel klesl asi o třetinu. Ještě více alarmující bylo, že se počet lidí, kteří neměli vůbec nikoho, s kým by mohli diskutovat o důležitých záležitostech, téměř ztrojnásobil.¹⁹ Přestože k úbytku došlo jak v rodině, tak ve skupinách přátel, k největším ztrátám důvěrných přátel došlo v rámci dané komunity a okolí. McPherson a jeho kolegové poukázali na možnost, že si respondenti mohli danou otázku vyložit jako otázku týkající se striktně komunikace tváří v tvář, a pokud ano, pak by příčinou tohoto zjevného poklesu mohl být posun od verbální komunikace ke komunikaci na síti.

Není těžké pochopit, proč se tyto dvě tendence – klesající schopnost empatie a větší navazování on-line vztahů – vzájemně ovlivňují. Jak zdůraznil psycholog Larry Rosen, raníte-li něčí city, ale nevidíte jeho reakci, nebudete mít dostatek signálů k tomu, abyste pochopili, co jste udělali, a omluvili se nebo přijali nějaké jiné kompenzační opatření.²⁰ Zvýšení pocitu izolace může souviset s lehkostí a rychlostí, s jakou lze zveřejnit osobní údaje, což může lidi vést k tomu, že bezmyšlenkovitě posílají potenciálně škodlivé informace ven do světa. A je-li pravda, že empatie staví na zkušenostech z mezilidské komunikace tváří v tvář a že člověk umí pouze to, co může procvičovat, pak by pokles v komunikaci tváří v tvář naší schopnost vcítit se do pocitů jiných nutně snížil. Empatická spojení v reálném světě by mohla být dobrou analogií pro vytváření sítí mezi jednotlivými neurony, které se vyskytují v mozku (připomeňme slavná slova kanadského neuropsychologa Donalda Hebba o neuronech: „cells that fire together wire together“ – teze, která tvrdí, že jestliže jsou dva neurony aktivní ve stejnou dobu a současně jsou spojeny synapsemi, pak síla spojení synapsemi bude posilována, pozn. překl.). Nicméně pokud nemáte nikoho, o kom víte, že mu na vás záleží, budete možná o to více v pokušení být lhostejní k ostatním nebo vám to nebude vadit.

Jaký dopad by mohla mít tato lhostejnost na náš vlastní pohled na to, co je důležité a vhodné sdílet?

Kromě snížení schopnosti empatie by nadměrné užívání internetu mohlo obecně vést ke snížení schopnosti účinně komunikovat, neboť takové nadužívání prokazatelně souvisí s nedostatkem emoční inteligence, včetně nesprávné interpretace výrazů obličeje.²¹ Možná nepřekvapí, že lidé, kteří tráví nadměrné množství času na internetu, ve čtení výrazů tváře příliš neexcelují. Jedna konkrétní studie využila pro porovnávání raných fází čtení mimických informací u mladých lidí nadměrně využívajících internet systém vizuální detekce a analýzu jejich EEG.²² Vědci zkoumaným osobám předkládali obrázky tváří a předmětů, přičemž zjistili, že mozkové vlny vyvolané prohlížením tváří byly obecně větší a dosáhly vrcholu dříve než podobné reakce vyvolané předměty. To znamená, že tváře měly pro průměrného pozorovatele větší význam než předměty. Intenzivní uživatelé internetu však měli obecně menší odezvu mozkových vln než uživatelé normální, ať se již dívali na tváře, nebo na stoly. Tento výsledek naznačuje, že pro intenzivní uživatele internetu neměly tváře větší význam než každodenní neživé předměty. Přestože se stále neví, zda by se tyto poruchy mohly týkat i hlubších procesů rozpoznávání tváře, jako jsou paměť na obličeje a identifikace obličeje, tato pozorování naznačují, že intenzivní uživatelé internetu mají deficit v rané fázi zpracování rozpoznávání tváře, což je vada, která je zase spojena s celou řadou poruch, včetně psychopatie a autismu.

Jen ve Velké Británii trpí určitou formou autismu více než půl milionu lidí – asi jedno procento populace. Poruchy autistického spektra se vyznačují tzv. triádou postižení, která zahrnuje: (1) potíže v sociální komunikaci, a to jak verbální, tak neverbální, které způsobují, že pacienti mají často problémy „číst“ ostatní lidi; (2) potíže v rozpoznání nebo pochopení emocí a pocitů druhých i ve vyjádření svých vlastních; (3) potíže se sociální představitostí, konkrétně v porozumění a předpovídání chování jiných lidí, chápání abstraktních myšlenek a představování si situací nad rámec bezprostřední každodenní rutiny. Tradičně je porucha autistického spektra diagnostikována během prvních dvou let života. Proto někteří odborníci tvrdí, že autismus s užíváním sociálních sítí spojovat nelze,

neboť na takové stránky velmi malé děti nechodí. Přesto psychoanalytik Maxson McDowell poukázal na to, že by se u jedinců, kteří obsedantně používají sociální sítě, mohly dodatečně vyvinout autismu *podobné znaky*, jako například vyhýbání se očnímu kontaktu. U kojenců iniciuje brzký oční kontakt schopnost chápat subjektivní zkušenosti druhých, která je tak důležitá pro sociální komunikaci a interakci, tedy schopnost, která je v autismu narušena.²³ Neschopnost kojence sledovat tvář své matky je vskutku často spojena s budoucí diagnózou autismu.

Na druhou stranu tři akademici z Cornell University, Michael Waldman, Sean Nicholson a Nodir Adilov, zkoumali možnou souvislost mezi použitím technologií a pozdějším vývojem autismu. Posuzovali celou řadu aktivit spojených s monitorem či obrazovkou, včetně sledování televize, videa a DVD, filmů v kině a na počítači. Souvislost s autismem zjistili v případě sledování TV v raném dětství. Může-li být jedním z faktorů vývoje autismu televize, asi by nás nepřekvapilo zjištění, že dopad má také svět internetu.²⁴

Přistoupíme-li na rozšíření pojmu „autismu podobný znak“, zjištění Cornell University by mohla naznačovat, že bychom v některých případech neměli vyloučit faktory prostředí. Počet diagnóz autismu se v posledních dvou desetiletích rychle zvyšuje, přičemž toto zvýšení nelze přičítat pouze genetickým příčinám. Jedna studie, jejímiž autorkami jsou Irva Hertz-Picciottová a Lora Delwicheová z University of California v Davisu, ukázala, že významný nárůst případů autismu není možné objasnit ani po zohlednění změn diagnostických kritérií a rozšíření autistického spektra.²⁵ Neměli bychom hned zavrhnout možnost, že v okolním prostředí existují určité spouštěcí mechanismy, jako například brzké a dlouhodobé vystavení vlivu obrazovky, kdy se vám nikdo nedívá do očí. Z hlediska evoluce jsou lidé v podstatě povinni přizpůsobit se svému prostředí a v případě, že dané prostředí příležitost procvičovat si interpersonální dovednosti nezbytné pro empatii neposkytuje, jedním z důsledků by mohl být vývoj autismu podobných potíží s empatií.

Není bez zajímavosti, že David Amodio z New York University a Chris Frith z londýnské University College dokázali, že jedním z příznaků autismu je snížená aktivita prefrontální mozkové kůry.²⁶ Připomeňme si

z kapitoly 8, jak zásadní je tato mozková oblast pro to, aby mozek fungoval jako jeden soudržný systém. Je-li tato klíčová oblast nedostatečně aktivní, mohlo by to mít zásadní vliv na celostní mozkové operace a vést ke vzniku myšlení popsaného výše, v němž smyslové přebíjí kognitivní a nic „znamená“ cokoliv: je to prostě to, co to je. Smích, zamračený pohled, začervenání se či úsměv by mohly „znamenat“ mnohem méně: měly by pouze *zjevný* význam.

Ať již technologie obrazovky zvyšují možnost vzniku autismu podobného chování, či nikoliv, je známo, že se autisté obecně nejlépe cítí v kyberprostoru. Catrin Finkenauerová a její tým na University of Amsterdam zkoumali v rámci dlouhodobé studie souvislost mezi autistickými rysy a používáním internetu a dospěli k závěru, že lidé se sklonem k autistickým vlastnostem, zejména pak ženy, byli náchylnější ke *kompulzivnímu užívání internetu*.²⁷ Tyto důkazy naznačují určitou souvislost mezi *přitažlivostí k internetu* a oslabenou empatií, která byla patrná i v případě studie mezi intenzivními uživateli internetu, kteří neviděli příliš velký rozdíl mezi tvářemi a předměty.

Na druhou stranu náklonnost autistů k obrazovce již byla využita v rámci terapie. Za pozornost stojí příklad z Velké Británie, kde funguje projekt ECHOES, který školákům s autismem pomáhá experimentovat s obtížnými sociálními scénáři. ECHOES je:

prostředí pro učení za podpory technologií, ve kterém děti s poruchou autistického spektra ve věku 5 až 7 let a jejich vrstevníci bez vývojových poruch mohou prostřednictvím interakce a spolupráce s virtuálními postavami (agenty) a digitálními objekty zkoumat a zlepšovat sociální a komunikační dovednosti. ECHOES poskytuje vývojově vhodné cíle a metody intervence, které jsou pro jednotlivé děti smysluplné, a klade důraz na komunikační dovednosti, jako například na sdílenou pozornost.²⁸

Proč by měla někoho, kdo má problémy s empatií, tolik přitahovat obrazovka? Nejzřejmější odpověď je, že v takovém světě není nutné chápat, co se děje v myslích druhých – co vidíte, to dostanete. Vzhledem k absen-

ci všech cenných neverbálních signálů na síti, které jsme již zmínili, máme možná sklony k autismu všichni, jsme-li na síti.

Abychom to shrnuli: existuje souvislost mezi atypickými reakcemi mozkových vln v případech zhoršené schopnosti rozpoznání obličeje, což je typický znak autismu a také intenzivních uživatelů internetu; souvislost mezi poruchami autistického spektra a sníženou aktivitou prefrontální mozkové kůry, která svědčí o jaksi doslovnějším náhledu na svět; souvislost mezi ranými zážitky s obrazovkou a pozdějším vývojem autismu; a souvislost mezi autismem a přitažlivostí vizuálních zobrazovacích technologií. Přestože není možné u těchto různých souvislostí určit příčinu a následek, ba ani vyvodit určité definitivní závěry, zdá se, že existují jisté paralely mezi intenzivním používáním internetu a autismu podobným chováním, které si zaslouží další zkoumání. Tento směr myšlení nás nutně přivádí k otázce, co máme na mysli, mluvíme-li o přátelském vztahu. Jistě, aby člověk mohl být druhé osobě pravým, skutečným přítelem, musí mít pro danou osobu opravdové porozumění, tedy vědět, jak bude tato osoba reagovat v různých kontextech. Velký rozdíl mezi vztahy on-line a off-line spočívá v tom, že v případě vztahů na síti ukazujeme pouze to, co ukázat chceme, často jen vytváříme seznam toho, co se nám líbí či nelíbí. Nikdo nevidí, jak se ve skutečnosti vypořádáváme s problémy nebo jak trpíme ve stresových situacích, které mají reálné a trvalé následky. Oproti tomu nelze před skutečným přítelem v situaci tváří v tvář stejně úspěšně skrývat, co člověk opravdu cítí, zvláště pokud je daný přítel mistr ve využívání všech trojrozměrných vodítek a senzoricích signálů potřebných pro skutečnou empatii.

Nedostatek příležitostí na síti k procvičování sociálních dovedností by mohl věštit úpadek hlubokých a smysluplných vztahů. Důležitým aspektem je, že výsledkem upřednostňování komunikace on-line před komunikací tváří v tvář by mohla být větší nedůvěra k lidem. Koneckonců důvěra vyrůstá z empatie, která se zase nejlépe formuje prostřednictvím komunikace tváří v tvář a řeči těla.

Šance, že člověk ztratí důvěrnější vztahy s ostatními, je větší bezesporu tehdy, nahradí-li čas věnovaný skutečné mezilidské interakci časem věnovaným on-line vztahům. O dopadu vztahů na Facebooku na životní

styl musíme tedy smýšlet obecně. Příliš mnoho času stráveného na sociálních sítích může překročit únosnou mez a vést k dysfunkci a poškození mezilidských vztahů, ba dokonce ke zničení kariéry a manželství. Může rovněž vytlačit čas strávený kultivací vztahů a umožnit častěji komunikovat s bývalými či potenciálními budoucími partnery a partnerkami, což by vedlo k pokušení či žárlivosti v současných vztazích. Jedna studie z roku 2013 zjistila, že intenzivní užívání Facebooku má na vztahy negativní dopad, který vede k častějšímu podvádění, rozchodům a rozvodům. Tento efekt byl ovlivněn tím, kolik konfliktů daný pár zažil v souvislosti s Facebookem.²⁹

Stránky sociálních sítí nyní svým uživatelům umožňují dostat se k informacím, k nimž by jinak přístup neměli, jako jsou například fotografie bývalých partnerů s partnery novými. Facebook tak může posilovat onu nesebejistou a žárlivou stránku lidské podstaty.³⁰ Jedna kamarádka mi řekla, že si smazala svůj účet na Facebooku, protože začala být paranoidní, byť v zásadě není žárlivý typ: „Ale najednou tam byla jistá informace o mém partnerovi, kterou jsem sice znát nechtěla, ale nemohla jsem si pomoci a vyhledala jsem si ji.“ Existují formální studie hodnotící a popisující právě tuto reakci. Jedno šetření vycházelo z dřívějšího zjištění, že přetrvávající kontakt v reálném světě s bývalým milencem či milenkou může narušit emoční zotavení z rozchodu.³¹ Výsledky studie, které se účastnilo 464 dobrovolníků, ukázaly, že ti, kteří se svými bývalými partnery zůstali přáteli na Facebooku, přiznávali sexuální touhu po bývalém partnerovi v toxické kombinaci s nižším osobním růstem. U těch, kteří v kontaktu nezůstali, tomu tak nebylo. Výzkumníci došli k tomuto závěru: „Celkově tato zjištění naznačují, že otevřený kontakt s bývalým partnerem přes Facebook může mařit proces zotavení, a zkomplikovat tak posun od minulého vztahu.“³²

Jistě, totéž platí i v reálném světě. Je těžké vyrovnat se s rozchodem s někým, koho běžně nadále vídáte. Ale díky Facebooku se tato nezdravá perseverace utváří mnohem snadněji a je mnohem těžší jí odolat. Historicky byly naše vztahy pravidelně osekávány – například z důvodu konce intimního vztahu, roztržky s kamarádem, změnou zaměstnání, školy nebo bydliště či prostě z důvodu ztráty kontaktu s určitou osobou. Díky

Facebooku nyní můžeme přenést veškerou svou emocionální zátěž z minulosti do současnosti mnohem snadněji.

Větší přístup k osobním informacím druhých dal navíc vzniknout kultuře, kde je šmírování jednotlivců nejen povoleno, ale jaksi očekáváno. Lidové označení Facebooku je „stalking“, vědci zabývající se výzkumem sociálních sítí však používají mírnější termín „sociální dohled“. Bez ohledu na sémantiku je možnost svobodně a anonymně strkat nos do života druhých závažný problém. Stačí se jen podívat na popularitu časopisů plných drbů o celebritách a je zřejmé, že lidé jsou ze své podstaty slídívi. Tuto tendenci však mohou ještě dále posílit sociální sítě, kde je interpersonální sledování docela běžnou praxí: 70 procent vysokoškoláků (dané chování se vyskytuje bez ohledu na pohlaví)³³ přiznalo, že přes Facebook kontroluje svého milostného partnera, přičemž alespoň dvakrát denně tak činí 14 procent.³⁴ Častější užívání Facebooku totiž predikuje žárlivost, která je s touto sociální sítí spojena. Badatelé tvrdí, že tento efekt může být výsledkem zpětné vazby: Facebook může lidem zpřístupnit pochybné informace o jejich partnerovi, k nimž by jinak neměli přístup, přičemž tyto informace mohou podněcovat žárlivost a další užívání Facebooku.³⁵

Jedna advokátní kancelář, která se specializuje na rozvody, tvrdila, že téměř jeden z pěti párů za důvod rozvodu označuje aktivity na Facebooku.³⁶ Jako důkaz nevhodného chování je stále častěji uváděno flirtování přes e-maily a zprávy nalezené na Facebooku. Podle britské právní kanceláře Divorce-On-line byl Facebook zapleten do 33 procent manželských rozchodů v roce 2011, přičemž v roce 2009 to bylo pouhých 13 procent. Mark Keenan, výkonný ředitel Divorce-On-line, k tomu dodal:

Podle mých zaměstnanců hodně lidí tvrdí, že se o svém partnerovi dozvěděli na Facebooku nepěkné věci, tak jsem se rozhodl prozkoumat, jak dalece to je pravda. Byl jsem opravdu překvapen, když jsem zjistil, že 20 procent všech žádostí o rozvod obsahuje zmínky o Facebooku. Zdá se, že nejčastějším důvodem je nevhodná sexuální korespondence s někým, s kým by si daný člověk neměl dopisovat.³⁷

Čas strávený s technologiemi je časem stráveným daleko od skutečného světa a skutečných lidí. Jedině díky tomu, že vidíme druhé či slyšíme jejich hlas, se můžeme pokusit pochopit, jak se cítí. Jak jsme si již ukázali, tráví-li mladí lidé příliš mnoho času ve dvourozměrném světě sociálních sítí, může to ovlivnit jejich schopnost vcítit se do ostatních, vytvářet smysluplné vazby a konec konců užít si co nejlépe svůj vlastní vztah.

V jedné rozpravě v Londýně v únoru roku 2012 jsem se pustila do křížku s Benem Hammersleym, redaktorem časopisu *Wired*. Oním impulzem byla věta „Facebook není tvůj přítel“. Vůči Benovi, jehož hlas zde nemůže zaznít, by bylo nefér, kdybychom se pokusili shrnout celou výměnu názorů. Nicméně důvod, proč zde tuto diskusi připomínám, je to, že ve finále Ben připustil, že Facebook naším přítelem skutečně je, neboť to je „jen zábava“ a rozhodně se nejedná o náhražku za skutečné přátelství. V zápalu emocionálně nabitého okamžiku jsem se pustila do zdlouhavé odpovědi, avšak při zpětném pohledu si říkám, kéž bych prostě jen poděkovala, že Ben tehdy potvrdil můj názor. Sociální sítě by mohly být stejně zábavné, nepodstatné a potenciálně kompulzivní jako nezdravé jídlo. Zdá se však nepopiratelné, že tyto stránky mají značný dopad na komunikaci mezi lidmi, a tím i na vztahy. A pokud tomu tak je, pak podobně jako u nezdravého jídla to bude mít nevyhnutelně stále širší důsledky pro společnost jako celek.

12.

SOCIÁLNÍ SÍŤE A SPOLEČNOST

Celý smysl termínu „změna mysli“ – na rozdíl od, dejme tomu, něčeho „více sci-fi“ jako „výměna mozků“ – spočívá v tom, že pokrývá řadu aspektů toho, jak budeme my coby jednotlivci myslet, jak se budeme cítit a jak spolu budeme vzájemně komunikovat v závislosti na délce života, který strávíme v tomto bezprecedentním digitálním prostředí. Abychom si o těchto změnách mohli udělat lepší představu, je nutné o nich přemýšlet nejen z pozice neurovědy, která stojí v pozadí těchto změn, ale také z hledisek psychologie, společenské vědy a dokonce i filozofie. Počínaje sedmnáctým stoletím propagovali velcí myslitelé jako Thomas Hobbes, John Locke a Jean-Jacques Rousseau myšlenku společenské smlouvy, podle níž jsou veškeré právní a mocenské vztahy ve společnosti dány jakousi implicitní, případně explicitní dohodou mezi jejími členy, kdy se jim výměnou za ztrátu části svobody dostává ochrana jejich oprávněných práv a jistot. Pojdme se tedy nyní podívat na to, jaký dopad mají stránky sociálních sítí na obecně uznávané morální hodnoty společnosti.

Megan Meierová z Missouri začala ve svých třinácti letech v roce 2006 komunikovat na síti s chlapcem jménem Josh Evans.¹ Zpočátku se Josh jevil jako starostlivý, ale později byl čím dál více kritický a urážlivý; Řekl Megan, že je tak špatný člověk, že by se měla zabít. „Josh“ byla ve skuteč-

nosti matka bývalé kamarádky Megan. Tento příběh ukazuje nejen to, jak snadné je stylizovat se do někoho úplně jiného, ale co je mnohem důležitější, ukazuje také účinky, které taková šikana může mít: Megan udělala, co jí bylo řečeno, a oběsila se. Je znepokojivé, že podobné tragické příběhy se objevují čím dál častěji.

Ukazuje se, že faktory jako náchylnost teenagerů k přikrášleným, avšak méně pestrým, méně multidimenzionálním formám komunikace, jejich s věkem související tendence riskovat, čtyřadvacetihodinová dostupnost sociálních sítí a jejich zkratkovitost působí jako opojný koktejl na některé jedince, kteří se pak chovají dysfunkčními způsoby, což s sebou nese důsledky i pro společnost jako celek. V roce 2012 průzkum ve Spojených státech, Kanadě, Velké Británii a Austrálii poukázal na ostrý nárůst počtu sebevražd v důsledku kyberšikany, přičemž k 56 procentům případů došlo v předchozích sedmi letech a k 44 procentům případů v předchozích patnácti měsících.²

Kyberšikana označuje jev, kdy někdo používá internet, mobilní telefon nebo jiné zařízení k vyhrožování, obtěžování, posmívání nebo ztrapňování jiného člověka. Různé studie uvádějí, že oběťmi kyberšikany se stalo 20 až 40 procent mladých lidí.³ V průzkumu mezi americkými teenagery, který proběhl v roce 2011, 33 procent dívek ve věku dvanáct nebo třináct let, které používají sociální sítě, uvedlo, že interakce jejich vrstevníků na sociálních sítích jsou „většinou bezcitné“, a stejnou zkušenost přiznalo i 20 procent dívek ve věku čtrnáct až sedmnáct let.⁴ Tito surovci často zakládají webové stránky nebo vytvoří skupinu na Facebooku a zvou ostatní, aby se připojili a posílali své komentáře k jiným osobám. Nebylo by však spravedlivé z toho vinit internet. Šikana již dlouho trápí hřiště i pracoviště a zdá se, že je v naší psychice hluboce zakořeněná.

„Možná je v povaze člověka působit utrpení čemukoliv, co bude utrpení snášet, ať z důvodu své skutečné pokory, či z lhostejnosti, nebo čiré bezmoci.“ Tento názor vyslovil Honoré de Balzac ve svém románu z roku 1835 *Otec Goriot*.⁵ Někteří badatelé dokonce tvrdí, že šikana má svou evoluční hodnotu coby stabilizační faktor v bojích za hierarchické postavení v koloniích primátů.⁶ Avšak zatímco šikana trápí společnost již od doby, kterou ve svém románu *Schooldays* popisuje Tom Brown (román se

kyber-
šikana
20-40 %

odehrává v 30. letech 19. století, pozn. překl.), možnosti agresorů projevit své hanebné predispozice se změnily. Jelikož aktivity na internetu a sociálních sítích nejsou nijak zvlášť omezeny, je možné, že tato technologie může vést ke vzniku typů chování a situací, které by dříve nebyly možné.

Někteří budou namítat, že diskutovat o dopadech digitální kultury na kyberšikanu nemá smysl, neboť médium není důležité. Kupříkladu Dan Olweus, který provozuje program prevence šikany na Clemson University, v návaznosti na průzkum velkého vzorku mladších teenagerů konstatoval, že skupiny těch, kteří šikanují tradičním způsobem, a těch, kteří se dopouštějí kyberšikany, se často překrývají. Nicméně 12 procent obětí nebo násilníků z daného vzorku mělo souvislost pouze s případy kyberšikany, nejednalo se tedy o oběti nebo násilníky v tradičním slova smyslu. Olweus namítá, že se jedná o „velmi malé procento“, a dodává:

Tyto výsledky naznačují, že nová elektronická média ve skutečnosti vytvořila jen málo „nových“ obětí a agresorů. Do značné míry se zdá, že být obětí kyberšikany nebo jejím původcem znamená být součástí obecného vzorce šikany, kdy je použití elektronických médií jen jednou z možných forem, navíc formou poměrně málo rozšířenou.⁷

Nicméně 12 procent mladých teenagerů, kteří se na šikaně podílejí nebo jsou jejími oběťmi, je sotva „velmi malé procento“. Kromě toho se musíme ptát nejen na to, zda internet toto chování podporuje, ale co je důležitější, zda může mít kyberšikana na oběti vážnější dopad než šikana tradiční. Koneckonců, počet diváků, kteří mohou šikanu sledovat, je nyní mnohem větší, než tomu bylo v případech šikany tradiční, a navíc důkazy o ní mohou zůstat na internetu trvale. Nedávná studie zjistila, že jak v případě původců, tak v případě obětí kyberšikany existuje při srovnání s aktéry šikany tradiční významně větší pravděpodobnost, že si budou problémy internalizovat, o čemž svědčí příznaky deprese a sebevražedné chování. Takže jak pro oběť, tak pro agresora může použití daného média mít mnohem vážnější dopad.⁸

Odborníci tvrdí, že internet vytváří jedinečný svět, který skýtá větší možnosti pro uvolnění mravů.⁹ Termín morální vyvážanost popisuje proces, kdy je jedinec schopen deaktivovat své vnitřní morální zábrany, které jinak inhibují jeho chování.¹⁰ Toto uvolnění může být jedním z předpokladů kyberšikany: v kyberprostoru chybí vizuální podněty, jako např. utrpení oběti, navíc díky obrazovce potlačuje vzdálenost jakékoliv pocity viny a studu. Jelikož si mladí lidé spojují využívání technologií s on-line hrami, chatováním s přáteli a výměnou fotografií, je kyberšikana navíc často úzce spojena s jinými způsoby zábavy.¹¹ Toto zjištění potvrzuje i výzkum, který prokázal, že původci kyberšikany mají menší výčitky svědomí a slitování, což může být zčásti dáno nedostatkem přímého kontaktu mezi násilníkem a obětí. Sonja Perrenová a Eveline Gutzwiller-Helfenfingerová, výzkumné pracovnice z curyšské univerzity, nezjistily mezi morální vyvážaností a kyberšikanou žádnou spojitost.¹² To naznačuje, že obrazovka může oběti dehumanizovat do té míry, že tyran ani nemusejí potlačovat nějaké morální hodnoty, a tudíž se k tomu, aby mohli ubližovat druhým na síti, nemusejí nikterak „vyvázat“.

Difuze a ředění odpovědnosti jsou dalšími hnacími mechanismy kyberšikany.¹³ Podobně jako šikana v režii gangu dovoluje, aby byla odpovědnost za daný čin zředěna, rozdrobena, kyberšikana se často odehrává ve virtuálním davu. Internet nabízí anonymitu davu, a tím i možnost chovat se hůře, než by se člověk choval v reálu. Dr. Graham Barnfield, expert na média a vysokoškolský učitel na University of East London, řekl v britském televizním pořadu *Tonight with Trevor McDonald*, že tzv. happy slapping – tedy videonahrávky, ve kterých se aktéři baví útoky na nic netušící oběti, přičemž tyto nahrávky posléze umístí na internet – mohou jeho původci považovat za jakousi zkratku na cestě ke „slávě a věhlasu“. Jedná se o příklad zcela nového druhu mentality, který může existovat jen díky internetu.

I další fenomén, který, jak se zdá, probouzí podobně jako šikana v lidech to nejhorší v lidské přirozenosti, může stejně jako happy slapping fungovat reálně pouze na internetu. Trolling je častým jevem v chatovacích místnostech, na Twitteru a v blozích. Pojem „trolling“ obecně popisuje někoho, kdo s cílem obtěžovat ostatní nebo vyvolat emocionální

reakce zaujímá určitý ofenzivní nebo kontroverzní postoj.¹⁴ Starší a zkušenější uživatelé internetu mohou brát komentáře trollů s patřičnou rezervou, zejména pokud jsou spíše vtipné než zlomyslné, avšak citlivější uživatelé nebo mladší sugestibilní oběti si je mohou vzít osobně, případně mohou tyto komentáře ranit jejich sebevědomí a sebedůvěru.

Je jistě možné, že určité protivné lidi jednoduše baví pohoršovat či urážet druhé bez ohledu na cokoli a že v internetu našli pouze další prostředek k seberealizaci. Je však těžké si představit, jak by se trollové mohli skutečně projevit v reálném světě při osobním setkání se svou obětí. Kupříkladu v jednom děsivém případě kontaktovali internetoví trollové truchlící matku a předstírali, že se s ní snaží spojit její mrtvá mladá dcera z pekla.¹⁵ Jakkoliv extrémní se tento příklad může zdát, ukazuje, jak prostředí se všeobecným globálním přístupem zredukovalo zodpovědnost a jak anonymita v kombinaci s nedostatkem zkušeností z mezilidských vztahů umožnila, aby se trolling rozrostl do nebyvalých rozměrů.

John Newton, ředitel školy v Devonu, vyjádřil v britských celostátních novinách *Daily Telegraph* přesvědčení, že stránky sociálních sítí představují vážnou hrozbu, neboť stírají hranice mezi pomluvou a skutečností ještě dříve, než se školáci naučí chápat rozdíl. Newton varoval, že sociální sítě jsou „v rukou našich dětí daleko silnější zbraní, než si uvědomujeme“.¹⁶ Zejména v souvislosti s Facebookem se ptá:

Jedná se o užitečné sociální mraveniště, které generuje dobrou vůli a opětovně spojuje staré přátele, nebo je to ráj pomluv, který svět zaplavuje insinuacemi, polopravdami a urážkami? Pokud své komentáře umísťují lehkovážně na síť, zvláště mladí lidé si nemusejí uvědomovat, že jejich činy mohou mít nevratné důsledky pro reputaci druhých. Ani nutně nemusejí chápat, co znamenají pomluvy, ani si uvědomovat ničivou sílu zraňujícího slova; jediné, co hraje roli, je polovičatý názor.

Tento obrázek zlomyslnější a méně morální společnosti, kterou živí sociální sítě, nemusí platit pro všechny společnosti, vezmeme-li v potaz způsob, jakým tyto kultury dané stránky používají. Jeden průzkum

porovnával užívání sociálních sítí v kolektivistické kultuře Číny a v individualistické kultuře Spojených států.¹⁷ Více než čtyři sta účastníků pocházelo z univerzity v jihozápadní Číně a srovnatelný počet z univerzity na středozápadu Spojených států. Účastníci vyplnili dotazník, kde popisovali způsob, jakým využívají sociální sítě, včetně času, který na nich stráví, významu, který pro ně mají, a pohnutek, proč je využívají. V odpovědích byly patrné kulturní rozdíly. Uživatelé ze Spojených států tráví na sociálních sítích více času, považují je za důležitější a mají více virtuálních přátel než jejich čínští kolegové. Tato zjištění naznačují, že jednou z příčin slabších vazeb čínských uživatelů na sociální sítě může být důležitost rodiny a přátel v kolektivistických společnostech. Oproti tomu společnosti individualistické nabízejí menší prostor pro důvěrné a trvalé přátelství, což vede k častějšímu využívání Facebooku a podobných stránek. Uvážíme-li dosavadní důkazy, že sociální sítě podporují individualistické zaměření, nebude jistě překvapivé, že západní svět zjevně využívá sociální sítě způsobem, který nemá ve východních kulturách obdoby.

Navzdory hromadícím se důkazům o odvrácené straně sociálních sítí,¹⁸ v zemích, kde jsou informace potlačovány nebo cenzurovány, je možnost šířit informace závratnou rychlostí důležitým aspektem. Během povstání v rámci arabského jara v roce 2011 sehrály klíčovou roli stránky Facebooku a Twitteru, jež používali aktivisté.¹⁹ Sociální sítě mohou také být účinným prostředkem pro zvyšování globálního povědomí mezi uživateli – mohou například povzbudit mladé lidi ve Spojených státech, aby šli volit či sdíleli informace o humanitárních katastrofách. Umožňují také získat značné finanční částky prostřednictvím crowdfundingu, což je kolektivní úsilí jednotlivců, kteří přes internet vyvábí sítě a skládají se s cílem podpořit snahy iniciované na podporu nejrůznějších aktivit, od pomoci při katastrofách až k startupovým projektům.

Jaký dopad má tento „klikivismus“? Změnilo například lajkování či sdílení videa *Kony 2012*, jehož cílem bylo zastavit válečného zločince Josepha Konyho, uživatele k lepšímu? Účast v plakátovací kampani Cover the Night, kterou iniciovali tvůrci *Kony 2012*, byla podstatně nižší, než se vzhledem k obrovské popularitě videa předpokládalo.

pozitiva
sociál.
sítí

Nedořešený problém klickivismu souvisí s otázkou, jak přenést to, co je na obrazovce, do činů v reálném světě.²⁰

Sociální sítě nám mohou poskytnout velké množství informací o světových problémech a klickivismus nevyžaduje téměř žádnou námahu a přitom dodává uživatelům dobrý pocit. Jiní nazvali tento druh pasivního zájmu bez námahy „slacktivismem“ (odvozeno z anglického výrazu *slack*, flákat se, pozn. překl.) Vezmeme-li v úvahu již zmíněný výzkum, který dokázal, že obrazovka může dezinfikovat mezilidskou komunikaci a dehumanizovat jednotlivce, nahlížení na humanitární krize skrze optiku sociálních sítí má patrně menší dopad než v případě, kdy by byl uživatel konfrontován s danou situací v reálném světě. Je dost dobře možné, že klickivismus snižuje motivaci reálně se angažovat v humanitárních otázkách, neboť se uživatel může domnívat, že lajkování a sdílení prostě stačí.

Cílem jedné studie bylo na základě rozhovorů s dospívajícími a mladými dospělými zjistit, do jaké míry začleňují mladí lidé do svého života na síti morální nebo etické otázky.²¹ Zjištěná fakta ukázala, že ústředním faktorem při rozhodování na síti je individualistické myšlení; nejméně zastoupeno bylo myšlení zaměřené na sounáležitost. Navíc téměř všichni účastníci tohoto průzkumu si vybavili minimálně jeden případ, kdy trivializovali morální prvky on-line aktivit, což naznačuje, že lidé mají „na síti větší toleranci pro neetické chování“. Asi skutečně hrozí, že zapomeneme na slavné verše Johna Donna:

*Smrtí každého člověka je mne méně,
neboť jsem část lidstva.
A proto se nikdy nedávej ptát,
komu zvoní hrana. Zvoní tobě.²²*

Facebook, Twitter a podobné stránky dostávají svému slibu, že budeme neustále připojeni, chtění, obdivovaní, ba dokonce milovaní. Do naší společnosti přinesly interpretace identity a vztahů, které zpochybňují aktuální hodnoty a morálku, a to způsobem, který by byl ještě před deseti lety zhola nemyslitelný.

13.

SKRYTÝ PŮVAB VIDEOHER

Zábava nemá žádný smysl. Právě v tom je však smysl zábavy: zaměřit se výhradně na činnost tady a teď, to má smysl samo o sobě. Je však možné, že celá věc je poněkud složitější. Od počátku věků oceňovaly lidské společnosti význam zábavy, často v rámci kulturně institucionalizovaných akcí, jako jsou večírky a hostiny. Víno, ženy a píseň a jejich modernější reinkarnace, sex, drogy a rokenrol, nás uvolní, abychom mohli žít pro tuto chvíli, aby naše skutečné smysly byly stimulovány přímo, aniž bychom měli čas se zabírat abstraktními myšlenkami a sebe-vědomou introspekci. Veškerá tato zábava by přitom skutečně mohla mít důležitou, evoluční hodnotu. Ponoří-li se člověk do vzrušením nasáklé přítomnosti, usnadňuje mu to účast v tělesných, bezprostředních radostech rozmnožování a výživy, které jsou nezbytné pro přežití.

Ale je toho ještě víc. Dovednosti, které si člověk procvičuje u karetního stolku nebo během hádanek za deštivých zimních večerů, se přímo odrážejí ve zdokonalování interpretace řeči těla, v prohlubování znalostí, jak používat oční kontakt, v umění vcítit se obecně do myšlenkových procesů a emocí i v rozvoji významných kognitivních schopností, jako je uvažování a paměť. Hra s panenkami připravuje na péči o děti, všechny